

Hafta 1:

19. Yüzyıl Osmanlı Tarihinin Cumhuriyete Devreden Politik, Kurumsal, Kültürel Mirası

Türkiye Cumhuriyeti tarihi çalışmalarını cumhuriyetin kuruluşu ya da onu önceleyen milli mücadele süreci ile başlatmak ve ona hem kendisini hem de içine doğduğu bağlamı bizzat kendisi var etmişçesine yani kendinden menkul bir var oluş atfetmek akademik ve bilimsel perspektiften değerlendirildiğinde sorunlu bir tercihtir. Cumhuriyeti adeta bir vakum ya da bir boşluk içinde ortaya çıkmış gibi ele almak ve onu Osmanlı İmparatorluğu'ndan devraldığı toplumsal, politik ve kurumsal mirastan bağımsız düşünmek Türk Siyasal Hayatı derslerinin kavrayışsal ve analitik değerini düşürme potansiyelini içinde taşır ve kaçınılması gereken bir yaklaşımdır. Elbette sözü edilen türden yaklaşımların Türkiye Cumhuriyetini kuran kadroların ulus ve ulus-devlet inşasına yönelik bir stratejik enstrüman olarak kullandıkları ve Osmanlı devleti ile cumhuriyet arasında mutlak ve ontolojik bir kopuş olduğu iddiasına yaslanan resmi tarih anlatısının katkısı büyük olmuştur. Bu derste, Türkiye Cumhuriyeti sosyo-politik tarihinin Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılına damgasını vurmuş olaylar dizgesi ve onlarla bağlantılı kurumlar, değerler, normlar ve ilişkiler silsilesinin kesişimsel bir düzlemde en genel akslarıyla ele alınarak tartışılmaması halinde nitelikli bir akademik bağlama oturtulmasının mümkün olmadığı kabulü ile hareket edilmektedir. Bu çerçevede Osmanlı klasik ya da geleneksel düzeni olarak bilinen ekonomik, toplumsal, kurumsal, politik işleyişten büyük bir kopmayı imleyen ve söz konusu düzenin çözülüşünü ve Osmanlı devletinin içinde bulunduğu devletlerarası düzendeki konumu, büyük Avrupa devletleri ile arasındaki asimetrik güç ilişkileri, sanayi kapitalizmi ve finans kapitalin hegemonikleşmesi, Şark Meselesi, Avrupa Uyum, ulusçuluk, Oryantalizm gibi çok sayıda dışsal dinamiği de içeren 19. Yüzyıl süreci dersin giriş kısmı olarak çalışılmaktadır.

Osmanlı klasik döneminde toplumsal ve politik yapının dinamiklerinin kavranabilmesi açısından merkezi öneme sahip kavramların başlıcaları "Anasır-ı Erbaa", "kulluk", "askeri zümre", "dominium eminens-miri arazi", "tımar", "kapıkulu ordusu", "millet teşkilatı", "reaya", "şer'i ve örfi hukuk", "hisbah", "daire-i adiyе", "siyaseten katı", "müsadere", "iltizam", "doğu despotizmi-feodalizm tartışması" olarak belirlemektedir. Elbette bu kavramlara denk düşen pratiklerin ve anlamların söz konusu düzen içerisinde farklı dönemsel

kesitlerde birbirinden ayrılmış, farklı özellikler göstermiş olabileceğine dair klasik dönem tarihçilerinin ürettikleri tartışma literatürü de arka planda konuya dâhildir.

19. yüzyıl başında Osmanlı İmparatorluğu'nda yukarıda zikredilen ve yöneten-yönetilen ilişkisinin dinamiğini oluşturan kavramlar üzerinden ve İbrahim Halebi'nin *Multeka* başlıklı fetva koleksiyonunda açıklanan şekilde toplumsal tabakalaşmanın nasıl bir görünüm arz ettiği devam eden dönemde yaşananların arka planını oluşturması açısından bize önemli veriler ve iç görü sağlar. Bu tabakalaşma görünümü ve ondan neşet eden yönetme ve siyaset felsefesi ve pratiklerinin 19. Yüzyıl başında Osmanlı devletinin çağdaşı olan Avrupa devletlerindeki devlet-birey-yurttaş ilişkisi ile karşılaştırılması söz konusu iç görüyü derinleştirmemizi mümkün kılar. Avrupa'da endüstri devrimi, kapitalizmin yükselişi, aydınlanma devrimi, liberalizm, pozitivizm gibi kavramların ve olguların anlaşılması ise Osmanlı devletinin klasik dönemine ait ekonomik işleyiş ve onu mümkün kılan politik zihniyet örüntülerinin karşılaştırmalı bir perspektiften açıklanmasına katkıda bulunur. Bu çerçevede I. Wallerstein'in *Dünya Sistemleri Analizi* ve H. İslamoğlu'nun *Doğu Despotizmi* tartışmaları da arka plan referansları olarak derse dahildir.

19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı ya da Avrupa ile yeniden ve son derece asimetrik bir güçler ilişkisi üzerinden karşılaşması sürecinin uluslararası bağlamının bilinmesi, "Napolyon Savaşları", "Avrupa güçler dengesi", "1815 Viyana Kongresi", "Şark Meselesi", "Oryantalizm", "modern devlet", "modernleşme-reform" gibi konular üzerinden 19. Yüzyılda Osmanlı yönetici elitlerinin bilişsel haritasına damgasını vuran bir dizi travmatik olaylar dizisinin devam eden dönemde Cumhuriyeti kuran kadroların temel siyasi ideal, reaksiyon, kavrayış ve beklentiler setine ve Osmanlı'dan devralınan demografik unsurun kolektif hafızasına ne türden etkilerde bulunmuş olabileceğine ışık tutar.

Bu çerçevede ders kapsamında öne çıkan ve açıklayıcılık kapasitesi yüksek olan kavramlar "Şark Meselesi", "Palmerstonculuk ve "Oryantalizm" olarak belirlemektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun yakın gelecekteki muhtemel çöküşü halinde Doğu Akdeniz'de ortaya çıkacak olan güç boşluğunun, dünyanın ekonomik ve siyasi hegemonyası için birbirleriyle rekabet etmekte olan dönemin (Büyük) Avrupalı devletlerinden (Great Powers) hangisi ya da hangilerinin lehine veya aleyhine sonuç doğuracağı, Osmanlı'dan kalan teritoryal ve demografik bakiyenin ilgili güçlerin kolonyal rekabet süreçlerine nasıl dâhil

edileceği ve 1815 Viyana Kongresi'nde kararlaştırılmış olan Avrupa Uyumunu'nun bu durumdan nasıl etkileneceği gibi sorular etrafında şekillenen ve 19. Yüzyılın başından 1. Dünya Savaşının bitişine kadar geçen dönemi kapsayan zaman aralığında gerçekleşen askeri, diplomatik, ekonomik ve politik olaylar bütünü literatürde şark Meselesi olarak adlandırılmıştır. Bununla bağlantılı olarak ortaya çıkan Palmerstonculuk siyasası dönemin süper gücü olma iddiasını taşıyıp serbest ticaretin ve merkantilizmin bayraktarlığını yapmakta bulunan Büyük Britanya İmparatorluğu'nun şark Meselesi'nin lider oyuncusu olarak benimsediği stratejiyi anlatmak için kullanılır ve gerek Avrupa güçler dengesinin gerekse de İngiltere'nin Doğu Akdeniz'deki çıkarlarının korunması için Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün temin edilmesi ve Rusya'dan ve merkez kaç kuvvetlerden gelebilecek tehditler karşısında tahkim edilmesi şeklinde işletilmif bir stratejidir. Elbette şark Meselesi adlandırması Avrupa (Batı) menşeli olup Osmanlı devleti açısından bir şark (Doğu) Meselesi'nin değil ancak bir Garp (Batı) meselesinin olabileceği not düşülmelidir. Fakat terimin Avrupa mahrelerinde kullanılmaya başlamasından kısa bir süre sonra dönemin Osmanlı yönetici elitleri ve politik entelijansiyası tarafından benimsenip kullanıma sokulduğu bir gerçektir. Bir içselleştirilmif Oryantalizm vakası olarak değerlendirilebilecek bu durum bizi 19. Yüzyıl Osmanlı tarihi ve bir bütün olarak Türkiye Cumhuriyeti tarihi açısından stratejik önemi haiz bir diğer kavramı anlamaya yönlendirmektedir: Oryantalizm.

Oryantalizm kavramı bu derste Saidyen Oryantalizm eleştirisi anlamında yani Edward W. Said'in Avrupa'nın ya da daha genel olarak Batı'nın "öteki" olarak tasavvur ettiği toplumlara yönelik bakışını yapıbozuma uğratma girişiminin bir ürünü olan Orientalism (1978) adlı eserinde kritik edildiği bağlamda kullanılmaktadır. Bu çerçevede Oryantalizm en basit ifadesiyle Batı dünyasının Doğulu toplumlara ilişkin ürettiği basmakalıp (stereotypical) söylemler bütünüdür. Said'e göre Oryantalizm olarak adlandırılan bu özđün bilgi üretim sistemi ve söz konusu bilginin üretilmesine içkin olan epistemoloji bir yandan Doğu ile Batı arasında aşılmaz varsayılan yani özcü bir ontolojik farklılık öngörürken öte yandan da bu çerçevede üretilen bilgi ve ona binaen inşa edilen tasavvurlar, Batı dünyasının emperyalist ve kolonici siyasalarının devindirici gücü ve meşrulaştırıcı aracı olarak işlev görmüştür.

Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. Yüzyıl boyunca ivme kazanan özölme süreci 20. yüzyılın başında yıkım ile sonuçlanmış, bu süreçte geleneksel/klasik Osmanlı düzeninin rekabet

etmek ya da karşısında kendisini korumak zorunda bırakıldığı endüstriyel kapitalizm, kolonyalizm, merkantilizm, liberalizm, milliyetçilik, Oryantalizm gibi olguları içinde taşıyan geniş bir bozucu etkiler ve tehditler repertuarının etkisi büyük olmuştur. Osmanlı'nın çözülme ve yıkılma süreçlerine eşlik eden devletin bekasını sağlama ve düzeni revize edip hayatta kalma, çok dinli ve çok etnili bir toplumu bir arada tutma vb motifli modernleşme ve reform girişimleri ve pratikleri, çöküş sürecinde yaşanan travmatik ve kaotik gelişmeler imparatorluğun çöküşü sonrası onun Anadolu'da kalan toprakları üzerinde yeni bir ulus devlet kurma mücadelesine girişen kadroların psyche'sinde derin izler bırakmış ve dersin başında ifade edilen mirasın bileşenleri olarak yerlerini almıştır.

Bu ders kapsamında ele alınan ve yukarıda özetlenen meselelere ilişkin okunması önerilen kaynaklar şunlardır:

Mehmet Öz, "Klasik Dönem Osmanlı Siyasi Düşüncesi: Tarihi Temeller ve Ana İlkeler", İslami Araştırmalar Dergisi, 12(1), 1999, s. 27-33.

Halil İnalçık, Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600), YKY, İstanbul, 2003.

Suraiya Faroqhi, "Krizler ve Değişim 1590-1699", Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, C.3, der. Halil İnalçık ve Donal Quatert, İstanbul, eren yayıncılık, 2004.

Cemil Oktay, "Bizans Siyasi İdeolojisinden Osmanlı Siyasi İdeolojisine", Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 29-36.

Gökhan Çetinsaya, "Kalemiye'den Mülkiye'ye Tanzimat Zihniyeti", Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 54-71.

Nazan Çiçek, The Young Ottomans: Turkish Critics of the Eastern Question, I.B. Tauris, London, 2010.

Nazan Çiçek, "Hayal Edilmiş Coğrafyada Ezber Bozan Bir İngiliz Oryentalist: David Urquhart, Osmanlı Modernleşmesi, Temenna ve Türk Hamamı", Toplum ve Bilim, 130, 2014, s. 110-136.

Huricihan İslamoğlu, Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

Immanuel Wallerstein, *Modern Dünya Sistemi*, Yarın Yayınları, İstanbul:, 2015.

Edward W. Said, Şarkiyatçılık, Metis Yayınları, İstanbul:, (1995) 2016.